

Pagesos i revolució el 1936: tipologies d'organització col·lectiva a l'Empordà

Marciano Cárdbaba

A l'inici dels anys vint, en un context de pujada del preu dels cereals i d'expansió dels conreus, Prudenci Bertrana, des de Sant Pere Pescador, intentava presentar als lectors del diari republicà de la capital gironina una imatge del cor de la plana empordanesa:

«Aquí la qüestió és agrària. Aquí no hi ha jornalers, perquè tots jornalegen i són una mica propietaris i una mica «arrendadors». Aquí, cadascú es cultiva els seus camps, i si li sobra temps i energia cultiva els dels altres pagant el que sigui».¹

Si a Prudenci Bertrana li agradava fer petar la xerrada amb els pagesos, nou quilòmetres més al sud Pere Baró Saló vivia immersit entre ells. Ell mateix, a més de jutge de pau del petit municipi d'Albons, era pagès i li amoïnaven els problemes dels seus veïns. Coneixia la cobdícia dels grans propietaris i era capaç de veure les conseqüències: terra sense conrear, emigració per manca de terra, «mitjers» que havien de posar tota la llavor de la sementera, vells vivint d'almoïna, fills de vídues i malalts treballant en comptes d'anar a escola, etc. Era la cara amarga de l'individualisme.

Malgrat tot, Pere Baró, a més de veure les contradiccions del sistema, albirava una solució, i a les acaballes de la dictadura de Primo de Rivera la va fer pública sota la denominació de *Proyecto de La Aldea Agrícola Moderna*.² El projecte, qualificat pel propi autor de *razonable*, pretenia agrupar tots els pagesos del poble sota la direcció d'una junta electa que també organitzaria els grups de treball a les terres

1. BERTRANA, Prudenci: «La qüestió social i el blat de moro» en *El Autonomista*, Girona, n. 6.541, 1 octubre 1920, p. 1.

2. BARÓ SALÓ, Pedro: *Proyecto de La Aldea Agrícola Moderna*, Gerona, Imp. Salomón Marqués, 1930. Dec a la generositat de la família de «Can Baró» (Albons), a més d'una còpia del quadern, la seva amabilitat.

del municipi. Aquestes serien comunes, així com el bestiar i els habitacles, la qual cosa, a més de portar beneficis per a tothom, portaria també la llibertat per a tots, perquè la llibertat *para ser hermosa y sincera, ha de ser general, como efectivamente lo sería en nuestra «aldea moderna», huyendo del sistema arcaico imperante hoy día en los pueblos rurales, cuya libertad es amplia y sumamente agradable para unos, y en cambio es corta, estrecha y pesadosa para otros.*

Ben entès que *«lo que no podría subsistir jamás, como es natural, sería la igualdad económica»* perquè factors com la composició de la família, la manera de viure o la pròpia administració privada de cadascú establirien diferències. Però –seguim Baró–, si l'individualisme *fatal y suicida* restés enrera, tots serien propietaris i alhora respectuosos amb la vida particular de les persones, compartirien plegats sequeres i abundors, i millorarien les condicions de vida de *la hoy tan sufrida clase agricultora, bien digna por cierto de mejor suerte y de todas las atenciones.*

Veiem, doncs, que són les condicions de vida dels seus paisans allò que empeny el jutge de pau d'Albons a cercar solucions. Vol incidir en les consciències perquè li sap greu veure les terres dels propietaris sense conrear, *las más de las veces por falta de brazos* i, al mateix temps, contemplar com els pagesos mancats de terra *evitan una vergonzosa explotación de sus hijos* enviant-los a aprendre un ofici a la ciutat.

La revolució

Només amb l'arribada de la revolució, que esclatà el 19 de juliol de 1936 a Barcelona i s'expandí de seguida per tot Catalunya, principalment per l'acció dels militants de la Confederació Nacional del Treball (CNT), es pogué acabar amb els privilegis socials i polítics dels grans propietaris. Els comitès revolucionaris, que es formaren a tots els municipis i a bastants agregats de població de l'Empordà, van incautar les collites i els mitjans de producció –terra, bestiar, maquinària i eines– dels fugitius, dels majors propietaris i de tots aquells que, pel fet de necessitar mà d'obra assalariada, es considerava que conreaven en excés. Tot i això, a aquests últims van deixar-los algunes vessanes³ –entre 20 i 40– per a la seva subsistència.

El clima revolucionari d'aquests primers moments el reflecteix bé la premsa no llibertària. A l'*Empordà Federal*, portaveu setmanal de la Federació Republicana Socialista de l'Empordà, un dels prohoms d'aquesta federació no es va poder estar d'afirmar que:

«Catalunya és avui gressol de la futura organització social del món [...] avui estem realitzant experiments de socialització o comunització dels quals no en dubten, en sortirà l'estabilització d'un règim social, que fent desaparèixer els privilegis

3. A l'Empordà: 2.187 metres quadrats.

de classe, portarà la pau i el benestar als únics homes que tenen dret a la vida o siga, els que treballen».⁴

També Pere Purcallas, organitzador de la Unió de Rabassaires (UR) a les comarques gironines durant la Segona República, i delegat del Servei de Cooperació Agrícola de la Generalitat a Girona des de desembre de 1936, acabaria per reconèixer els fets, que apareixen de forma clara darrere la befa:

«Tot des dels primers moments es volgué col·lectivitzar. En els cafés i en els llocs de reunió, la febre dominant consistia en parlar de la nova economia a crear [...] La consigna donada per aquelles Sindicals que disposen de grans masses, va escamparse arreu, arreu. I la consigna severa arribava als racons més allunyats; tant és així que, aquella retrunyia a les valls, al planell i a la muntanya alta. I amb un ritme accelerat com si el traspàs d'una o [a?] altra economia l'amparés la vara màgica del Messies, tot es col·lectivitzava o s'incautava; els ramats, les granjes, les riqueses forestals, els camps experimentals, etc., i mentre eslabanadament aixó succeïa i es practicava aquesta política d'apoliticisme intens i aixalebrat, presenciàvem uns i altres amb la més aclaparadora indeferència, com s'apoderaven determinats elements de petites propietats, com establien canvis de vivendes, com es despullava a molts de l'aviram, ramaderia i bestiar de treball [...] Tota aquesta tasca es portava a terme [...] pels homes més mancats de sentit de responsabilitat [...] i més desvinculats de la virtut del treball».⁵

L'abast del procés a l'Empordà

Tot i que cal continuar la recerca, i alhora aprofundir en la l'escassa i dispersa documentació relativa al tema que ens ha deixat el període, hem pogut comprovar que el procés col·lectivitzador agrari tingué més incidència a la línia de costa que a l'interior. Des de Castell d'Aro a Llançà, tret de Palamós i Mont-ras, tota la franja costanera presenta col·lectivitats agràries, així com el marge dret del baix Ter i les faldes de la serra de l'Albera. També n'hem trobat a l'interior de la plana empordanesa⁶ (vegeu mapa i relació adjunta).

La bona terra dels masos incautats fou la base d'un bon nombre de col·lectivitats, que agruparen principalment pagesos joves amb poca terra i d'altres que no en

4. Alexandre DEULOFEU a Empordà Federal, Figueres, n. 959, 29 agost 1936, p. 1

5. PURCALLAS, Pere: «El problema del camp i les col·lectivitats» a *L'Autonomista*, 4 juny 1937, p. 2.

6. A *Colectividades agrarias en el Alt Empordà, 1936-1939*, p. 42, el treball de recerca que, sota la direcció de la Dra. Rosa Congost i Colomer, vaig presentar al programa de Doctorat d'Història de la Universitat de Girona el maig de 1998 i que és la base d'aquest article.

tenien gens ni mica, bé per la seva condició de jornalers, de fills de petits propietaris o arrendataris, o fins i tot d'immigrants temporers, casos de Pals i Torroella de Montgrí. De vegades també formaren part de les col·lectivitats persones que fins aleshores s'havien guanyat la vida fent feines sense cap relació amb l'activitat agrària.

Factors com la tradició cenetista en algunes poblacions: Sant Pere Pescador o Calonge; el radicalisme de la joventut: Roses o l'Escala; la presència d'algun líder carismàtic: Garrigàs,⁷ Orriols (Bàsca) o Ermedàs (Palafrugell); o l'excessiva dependència del jornal: Darnius o Pau, foren també alguns dels determinants que propiciaren el procés col·lectivitzador, endegat amb la pretensió d'esbrossar el camí cap a la igualtat i la solidaritat de la societat sense classes.

Tot i que força allunyats de la supressió dels diners i de la implantació de la tarja familiar de proveïment que, com a pont cap al comunisme llibertari, estaven experimentant a l'Aragó,⁸ alguns exemples que comentarem més endavant ens serviran per apropar-nos a les realitzacions que tingueren lloc a l'Empordà.

Formes d'organització col·lectiva

El control de la vida social i econòmica pels comitès locals, tot i els intents de coordinació pel que fa a les comarques, permet parlar de localisme revolucionari. Cada municipi, i fins i tot cada agregat de població, arrossegava els seus propis problemes en funció de l'estructura de la propietat, la possessió de fet de la terra, el grau de caciquisme, el percentatge de jornalers, etc. Els comitès locals van respondre més a aquestes condicions concretes que no a un pla predeterminat per instàncies o organismes supralocals.

Per això, igual que a altres regions i comarques, el col·lectivisme agrari adoptà a l'Empordà múltiples formes i facetes. Malgrat tot, penso que podríem englobar bona part del moviment col·lectivista agrari en tres formes bàsiques: col·lectivitats, seccions de treball col·lectiu i municipalitzacions.

El factor diferencial de la *col·lectivitat* respecte a la secció de treball col·lectiu o a la municipalització era l'autonomia, entesa aquesta com la no ingerència de cap poder aliè a la col·lectivitat en la presa de les decisions que l'afectaven. Els homes i les dones que la componien s'autogestionaven els recursos, incloses les subvencions o qualsevol altre tipus d'ajut que pogués arribar-los.

7. Vegeu CÁRDABA, Marciano: «Col·lectivisme agrari a Garrigàs, 1936-1938» a *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 30, Figueres: Inst. d'Estudis Empordanesos, 1997, p. 273-294.

8. Un testimoni dels propis protagonistes a *CNT: Realizaciones revolucionarias y estructuras colectivistas de la Comarcal de Monzón (Huesca)*, Barcelona: Eds. Cultura y Acción, 1977, p. 33-142; el cas de Mas de las Matas (Terol) a FRASER, Ronald: *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros II*, Barcelona, Grijalbo, 1979, p. 68-78; d'altres casos al País Valencià a BOSCH, Aurora: *Ugetistas y libertarios*, València: Ins. Alfonso el Magnánimo, 1983, p. 32-33.

La *secció de treball col·lectiu*, enquadrada o no al sindicat agrícola, contràriament, depenia d'un òrgan superior, generalment el consell municipal, que pagava amb jornals el treball realitzat per a la comunitat als camps.⁹ En el cas concret dels consells municipals, tot i no tenir per objectiu principal l'acumulació de capital mitjançant l'extracció de plusvàlua, sinó més aviat la realització d'una funció social, diguem que actuava a la manera del model de producció capitalista, raó per la qual no pot ser considerat col·lectivista, perquè el col·lectivisme és un sistema d'organització social del treball que, a diferència del capitalisme, no admet la propietat privada dels mitjans de producció i, a diferència del comunisme estatista, sí que accepta la possessió individual o col·lectiva del fruit del propi treball.

Per acabar, coneixem dos projectes de *municipalització* a l'Empordà: els de Sant Pere Pescador i Oriols (Bàscara). Malgrat que no van reeixir, sabem que aquesta forma d'organització, tot i que a la pràctica actuaria com si es tractés d'una secció de treball col·lectiu, se'n diferenciava en què treballaven, no *per a* la comunitat, sinó a la *seva* comunitat, la qual els subvenia de totes les necessitats i a la qual, com a membres actius, aportaven el seu treball.

Per a la Generalitat, no obstant, allò que definia una col·lectivitat agrària era el treball de la terra en comú per un nombre determinat de famílies en una extensió de terra concreta, sense donar importància al fet que treballessin per a ells mateixos, per al municipi o per a l'Estat.¹⁰

El problema d'aquesta definició oficial de col·lectivitat radica en què es basa en la unitat familiar quan aquesta, almenys en la seva vessant d'unitat de producció, estava sotmesa a un procés de desestructuració per la disgregació progressiva dels seus membres més útils per al treball com a conseqüència de les contínues mobilitzacions de lleves. També deixava de banda factors com ara l'educació en la solidaritat, el recolzament mutu o el sentiment de pertànyer a una comunitat ampla, elements de cohesió social prou importants.

Una vegada més, els ideòlegs oficials restaven ancorats, sense tenir en compte el salt qualitatiu que s'estava donant des de la família a unitats suprafamiliars i des de l'economia capitalista al socialisme autogestionari.

9. Aquest intent de classificació, que diferencia grups de treball en funció de la seva autonomia, tan sols pretén reflectir allò que evidencia la documentació: el grau d'implicació dels col·lectivistes en la seva obra. El fet que, de vegades, ambdós conceptes es fessin servir com a sinònims pot comportar algun problema, però penso que la idea és clara. La definició d'alguna col·lectivitat com a secció de treball col·lectiu segurament respon al decret de sindicació forçosa dels camperols (DOGC, 30 agost 1936, p. 1264), que establia la creació d'aquesta secció per a l'explotació de les finques incautades, en l'intent de tenir-les controlades sota la fèrula dels sindicats agrícoles oficials.

10. Generalitat de Catalunya: *Allò que tot pagès ha de saber sobre l'explotació familiar i sobre l'explotació col·lectiva de la terra*, Barcelona, Direcció General d'Agricultura, 1937, p. 8.

La col·lectivitat agrícola de Pau

El municipi de Pau, localitzat a quinze quilòmetres al nord-est de Figueres, comptava amb un padró de 485 habitants el 1936. Segons el repartiment de la contribució d'aquest mateix any, nou propietaris, d'un total de 266, detenien el 44,41% del total de la propietat rústica del municipi. Alhora, els que no arribaven a les 50 pessetes de contribució —límit que donava dret a rebre terra segons la *Ley de Bases de la Reforma Agraria*—¹¹ eren 206, i detenien solament el 23,81% de la propietat.¹²

Circumstàncies rellevants per entendre la predisposició psicològica dels pagesos de Pau, tot i que els abusos ja venien d'abans, poden ser les conseqüències de l'ordre del general Batet que, després del fracàs de la revolució d'octubre, obligava els pagesos a tornar les parts retingudes conforme a la «lleï petita». A Pau, on de vegades l'arrendament es pagava en càrregues de raïm, hi va haver anys que alguns arrendataris hagueren de comprar els raïms per poder pagar els propietaris. Especialment dramàtic va ser l'any 1935, que portà la misèria a la població perquè els propietaris no perdonaren res, ni el pagament de la contribució, que anava a càrrec del parcer.¹³

El febrer de 1936, curant-se en salut, algú element d'Acció Catalana Republicana (ACR) figurava a les llistes del Front d'Esquerres *con la anuencia de la derecha*.¹⁴

Amb la revolució, una assemblea de caps de casa constituï la col·lectivitat el 27 de setembre de 1936, «d'acord amb les disposicions legals vigents a Catalunya»,¹⁵ i nomenà president Miquel Grau Solà, alcalde de la població des del 21 de juliol de 1936.¹⁶ Aixoplugada sota les sigles de la CNT, la col·lectivitat, denominada: Col·lectivització Agrícola CNT de Pau, explotava tots els masos importants del municipi: «mas Panardell», «can Ferran», «can Bech», «can Pallola» i «can Frai i els masos de Vilagut» [Vilaut], entre d'altres, a més de les terres aportades pels propis

11. La qual cosa no vol dir que aquesta fos l'única condició.

12. Arxiu Municipal de Pau (AMP), Repartiments 1878-1961. Un estudi de Ferran Calavia sobre el municipi de Pau intenta relativitzar les dades d'aquest repartiment, enfrontant-les a la possessió de la terra de fet, amb la finalitat d'esbrinar l'origen real dels recursos econòmics de la major part possible de les famílies del poble. Fins que arribi aquest estudi, el repartiment és una font més, però no una font clau.

13. Entrevista de Ferran Calavia i de l'autor amb Salvador Comas, Pau, 15 desembre 1997. Per altra part, respecte a la revolució d'octubre, Ferran Calavia ha recollit fins a deu detencions a Pau i comprovat que set dels detinguts formaren part del comitè antifeixista el juliol de 1936.

14. Arxiu Diocesà de Girona, *Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos de la diócesis de Gerona con motivo del movimiento nacional de 18 julio 1936*, «Parroquia de Pau».

15. Archivo Histórico Nacional - Sección Guerra Civil (AHN-SGC), Fons «Sección Político-Social» Barcelona (FSPSB), lligall 624.

16. AMP, *Llibre d'Actes de l'Ajuntament, 1933-1936*.

col·lectivistes.¹⁷ També incautaren bestiar, principalment ovelles, i fins i tot animals de corral.¹⁸

Al principi, la gran majoria del poble formà part de la col·lectivitat, i fins i tot el consell municipal li traspassà l'empresa d'aigües del municipi, però la situació no es perllongà gaire perquè aviat fou abandonada per aquells que, segons fonts llibertàries, *viendo la posibilidad de medrar, empezaron a imitar a los huidos*.¹⁹ De totes maneres, el març de 1937 estava integrada per 127 col·lectivistes,²⁰ i després dels «fets de maig» encara en conservava 104.²¹

Com a la resta de poblacions de Catalunya, els «fets de maig» també foren decisius a Pau. La represa de les armes per part d'alguns llibertaris donà lloc a varies morts violentes, l'aliança d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) amb el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), la sortida de la CNT de l'Ajuntament i les corresponents detencions.²²

Tot i que la data idònia per veure el grau de consolidació definitiu de la col·lectivitat hauria de ser posterior a la collita de 1937, dos censos amb data del 20 de juliol de 1937: el Cens Sindical Agrícola i el Cens Electoral del Sindicat Agrícola,²³ ens permeten una aproximació feaent a aquest límit (vegeu quadre n. 1). Altres dades a considerar, que es desprenen d'ambdós censos, figuren al quadre n. 2. Tot plegat reflecteix el relatiu èxit de la col·lectivitat, si més no pel nombre de socis, però també la persistència de privilegiats i d'una estructura injusta entre els individualistes. La joventut dels col·lectivistes, a la qual ja hem fet referència en parlar de les característiques generals del procés, també és prou clara.

Si, a l'estiu de 1936, els problemes a Pau no havien passat d'algunes disputes entre col·lectivistes i arrendataris sobre qui havia de recollir l'alfals o els cereals d'algunes propietats incautades,²⁴ a l'estiu de 1937, la confrontació entre el poder municipal, en mans d'ERC i de la Unió General de Treballadors (UGT) —aquesta com a delegada del PSUC—, i la col·lectivitat és clara, tot i que s'havien posat d'acord per constituir el sindicat agrícola oficial,²⁵ potser per la mediació de Pere Pur-

17. Entrevista de Ferran Calavia i de l'autor amb Salvador Comas i amb Pere Besa, Pau, 12 desembre 1997.

18. Testimoni recollit per Ferran Calavia.

19. «¿Qué pasa en Pau?» a *Gerona CNT*, n. 168, 18 desembre 1937, p. 4.

20. Arxiu Històric Comarcal de Figueres (AHCF), Censos agrícoles, 1937, Pau, s/sig. top.

21. SANS, Juan: «Como se desarrolla la colectividad de Pau» a *Vibraciones*, Figueres, n. 1, 11 juny 1937, p. 3.

22. Empordà Federal, n. 1.009, 1 octubre 1937, p. 2; Gerona CNT, n. 168, 18 desembre 1937, p. 4.

23. AHCF, *Censos agrícoles, 1937, Pau, s/sig. top.*

24. Arxiu Històric de Girona (AHG), Fons de la Comissaria Delegada de la Generalitat (FCDG), lligall «Pau», sig. top. 3.778.

25. *Vibraciones*, n. 10, 27 agost 1937, p. 2.

callas, el delegat d'Agricultura de la Generalitat a Girona, acostumat a aquest tipus d'intervencions. A conseqüència de la tibantor entre el sindicat agrícola i la col·lectivitat, aquesta última acabaria per deixar de banda el sindicat agrícola oficial i es relacionaria directament amb Pere Purcallas.

QUADRE N. 1. *Estructura agrària de Pau, 1937.*

	<i>Vessanes</i>	<i>Conreadors</i>	<i>%</i>	<i>Total vessanes</i>	<i>%</i>	<i>vess./persona</i>
Col·lectivistes						
Total		127	100	2.141	100	16,85
Individualistes	< 10	18	26,86	97	5,94	5,4
	10-20	15	22,38	242	14,83	16,1
	20-30	14	20,89	372	22,80	26,6
	30-40	10	14,92	358	21,94	35,8
	40-50	5	7,46	238	14,59	47,6
	50-60	4	5,97	232	14,22	58
	> 60	1	1,49	92	5,64	92
Total		67	100	1.631	100	24,3
Totals		194		3.772		19,4

Font: Elaboració pròpia a partir de AHCF, *Censos agrícoles, 1937, Pau, s/sig. top.*

QUADRE N. 2. *Edat i estat civil dels pagesos de Pau, 1937.*

	<i>casats</i>	<i>solters</i>	<i>vidus</i>	<i>divorciats</i>	<i>no consta</i>	<i>mitjana d'edat</i>
Individualistes	56	1	10		53,5	
Col·lectivistes	53	57	2	1	14	32,5
Total	109	58	12	1	14	47,8

Font: AHCF, *Censos agrícoles, 1937, Pau, s/sig. top.*

La col·lectivitat, tot i que tenia en estudi el salari familiar, remunerava els socis amb 6 pessetes diàries –en concepte d'anticipació– i els proveïa de pa gratuïtament; comptava per a les feines amb mules, cavalls i alguna maquinària: «*màquines de segam*», «*segadores trilladores*» i «*delladores*»; també tenia celler i trull d'oli –incautats pel comitè a l'agost de 1936–, algunes vaques lleteres i explotava les aigües del municipi.²⁶

26. SANS, Juan: «Como se desarrolla la colectividad de Pau» a *Vibraciones*, n. 1, 11 juny 1937, p. 3.

Tot i que el juliol de 1937 s'havia produït una denúncia per col·lectivització forçosa durant els primers mesos de la revolució, la de l'arrendatari de «can Pallo-la»,²⁷ els problemes més greus arribaren amb motiu de la declaració de la collita al sindicat agrícola oficial. Com que era obligatori fer-ho, i per no tractar amb el sindicat, la col·lectivitat va optar per fer la seva declaració a la Federació de Sindicats Agrícoles de Catalunya (FESAC), que agrupava legalment tots els sindicats agrícoles. Però al consistori de Pau no en tingueren prou i, després d'un ban amenaçador, aprovaren la incautació de tots els grans de la col·lectivitat, els de sementera inclosos, l'1 d'octubre de 1937. Les quantitats incautades són les que figuren al quadre n. 3, menys 30.000 quilograms de blat que la col·lectivitat ja havia venut a la FESAC. També li incautaren 2.631 quilos de carbó vegetal. Tot això «oficiant al Jefe de la Policía de Costas de la Zona de Rosas per que auxiliï als que realitzin tal incautació» i deixant clar que les despeses dels agents aniria a càrrec de la col·lectivitat.²⁸

QUADRE N. 3. *Collita de 1937, Pau* (en quilograms i aproximada).

	<i>blat</i>	<i>ordi</i>	<i>civada</i>	<i>faves</i>
Individualistes	36.344	6.662	35.686	3.990
Col·lectivistes	57.427	4.682*	10.679	1.761
Total	93.771	11.344	46.365	5.751

* barrejat amb altres cereals

Font: AMP, *Llibre d'Actes de l'Ajuntament, 1937-1939*, 3 octubre 1937.

Pere Teixidor, d'ERC, a més de ser el màxim posseïdor de terra el 1937–92 vesanes— (vegeu quadre n. 1), era qui presidia l'Ajuntament en el moment de la incautació. Alcalde des del 7 de juny de 1937 amb els vots del seu partit i de la UGT, dues setmanes després de la seva elecció havia rebut una comunicació del comissari delegat de la Generalitat a Girona demanant-li que donés possessió d'una regiduria al representant de la UR.²⁹ Detingut el juny de 1938, tornaria a ser elegit alcalde el 13 de juliol del mateix any, i la CNT i la UR es negaren a formar part del seu consistori.³⁰ Acabaria, però, destituït pels seus propis regidors el 16 de desembre de 1938, acusat de vendre el gra incautat a la col·lectivitat pel seu compte i a benefici propi. Pere Bartolomé, president de la col·lectivitat en aquestes dates, esti-

27. AHG, FCDG, lligall «Pau», sig. top. 4.169. A la mateixa denúncia, l'arrendatari explica que li assignaren 11 pessetes diàries de jornal.

28. AMP, *Llibre d'Actes de l'Ajuntament, 1937-1939*, 28 setembre i 3 octubre 1937.

29. AHG, FCDG, lligall «Pau», sig. top. 3.778.

30. AMP, *Llibre d'Actes de l'Ajuntament, 1937-1939*, 1-13 juliol 1938.

gué present en la rendició de comptes, amb un resultat de 25.568,06 pessetes a favor de la col·lectivitat. També faltaren 3.125,40 pessetes per altres conceptes. Teixidor es negà a pagar unes i d'altres.³¹

Després de la victòria de Franco, dos fabricants de farina avalaren Teixidor davant el nou règim i, amb l'al·legació que va actuar d'acord amb la gent de dretes i per evitar-los mals pitjors, no patiria cap repressàlia.³²

Malgrat el localisme revolucionari ja mencionat, alguns trets anticol·lectivistes presents a Pau foren força comuns a l'Empordà: l'aliança ERC-PSUC després dels «fets de maig», l'apropament dels propietaris a la UGT i la caiguda de la producció bladera dels individualistes (vegeu quadre n. 3). Tots tres fonamentals perquè afectaven els pilars bàsics del nou ordre revolucionari pel que fa al poder polític, el control social i el proveïment de pa.

La secció de treball col·lectiu d'Agullana

Agullana, enclavada en la muntanya pirinenca, tenia una economia més diversificada que Pau, perquè als tres conreus mediterranis tradicionals s'hi afegia el del suro. Amb 1.442 habitants el 1936, els conreus i les fàbriques surotaperes –una de gran importància– donaven feina a quatre-cents cinquanta obrers.

El sindicat agrari estava adherit a l'Acció Social Agrària Obrera (ASAO) l'any 1936,³³ la qual cosa indica un període d'influència de la Unió Socialista de Catalunya (USC) a finals de 1933, però res més. Amb un mínim de 96 afiliats el 25 de setembre de 1935, arribava als 170 l'estiu de 1936,³⁴ i podria ser perfectament independent enmig de les contínues picabaralles per controlar el sindicalisme agrari en aquesta dècada.

El fet que el sindicat agrari col·laborés en l'elaboració del *Censo de Campesinos*³⁵ –l·lista oficial dels possibles beneficiaris de la Reforma Agrària republicana– ens per-

31. AMP, *Llibre d'Actes de l'Ajuntament, 1937-1939*, novembre 1938 - gener 1939.

32. Aquesta informació, que li agraeixo, és fruit de la recerca de Ferran Calavia

33. Arxiu Municipal d'Agullana (AMA), *Llibre d'Actes de l'Ajuntament, 1936-1937*, 22 octubre 1936, sig. top. 44v.

34. CONESA, José: «Agullana» a *Solidaridad Obrera*, n. 1.381, 17 setembre 1936, p. 6. Conesa era un dels tres membres del «Equipo nº 5», grup encarregat de la propaganda llibertària a l'Empordà a la tardor de 1936

35. Les dades estadístiques que recullen els diferents censos de camperols que s'han conservat als arxius municipals –a Madrid ha estat impossible trobar-los i ni tan sols tenim constància de la seva conservació– són força aleatòries pel que fa als jornalers, ja que moltes vegades el resum final no recull amb precisió característiques fonamentals com la condició de cap de casa, el sexe o l'edat, totes elles claus per entendre la condició dels «sense terra».

met saber la condició social dels 96 afiliats mencionats en aquella data (vegeu quadre n. 4) i suposar la condició de classe del sindicat.

QUADRE N. 4. «Censo de Campesinos» d'Agullana, 1935.

	Nombre	Caps casa	Terra (ha)		Socis del	Observacions
			Secà	Regadiu	Sind. Agríc.	
Jornalers*	123	51			56	2 pastor (c. c.)
Petits propietaris**	50	50			} 11	
Petits propietaris***	26	26	52	8		
Arrendataris	10	10	26	5	} 29	3 ramader
Parcers	26	26	165	20		

* Sense propietat

** Pagaven menys de 50 pessetes de contribució anual i treballaven la seva terra

*** Pagaven menys de 25 pessetes de contribució anual i eren arrendadors de la seva terra

Font: AMA, *Censos agrícolas*, sig. top. 792.

Tot i que entre els set membres del comitè hi hagué dos anarquistes, quan a mitjans de setembre arribà l'equip de propaganda confederal, amb un camió de la col·lectivitzada General Motors, es trobaren que el sindicat de la CNT no estava constituït perquè només «viven varios militantes». No obstant això, quan un mes més tard es formà el consell municipal, la CNT hi era present, junt amb l'ASAO, el Centre Republicà i un sindicalista de «l'Art de la Construcció».³⁶

Una de les mesures del primer consell municipal fou proposar que, mitjançant una assemblea d'ASAO, «els terrenys que es troban aixermats en aquest terme municipal siguin donats a treballadors que vulguin cultivar-los».³⁷ La proposta no tingué gaire èxit perquè, al desembre, el consell amenaçà amb la incautació de totes les terres que continuessin balderes.

El que succeïa era que els pagesos s'estimaven més aprofitar-se dels jornals que pagava el consell, per treballar els boscos incautats pel comitè, que conrear la terra. Per això, el 31 de desembre de 1936 el consell aprovà restriccions per als pagesos dels masos més importants, tot i que va deixar-los un tros de bosc per a les seves necessitats de llenya i carbó.³⁸

Quan es formà legalment l'Ajuntament el febrer de 1937, ERC es va negar a compartir consistori amb els homes del PSUC perquè aquest partit no estava constituït a Agullana, cosa que donà l'alcaldia a Josep Suñer, exmembre del comitè i

36. AMA, *Llibre d'Actes de l'Ajuntament, 1938-1939*, full solt, sig. top. 47v.

37. AMA, *Llibre d'Actes de l'Ajuntament, 1936-1937*, 22 octubre 1936, sig. top. 44v.

38. AMA, *Llibre d'Actes de l'Ajuntament, 1936-1937*, 31 desembre 1936, sig. top. 44v

president de la CNT a la població, amb els vots del PSUC i del Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM).³⁹ Tot i que ERC tornaria aviat a l'Ajuntament, l'animadversió personal entre republicans i comunistes duraria fins al final, i Suñer es mantindria al capdavant del consell, fins i tot després de maig de 1937, en una aliança poc freqüent, no ja a l'Empordà, sinó a la resta de Catalunya.

Malgrat que la CNT tenia en estudi el salari familiar des de 1936, aquest no arribaria mai, però allò que sí imposà la Confederació fou el criteri que les terres no conreades es treballessin per al municipi. Així, la secció de treball col·lectiu, tutelada pel consell municipal, aplegà el conreu de la terra, el treball al bosc i la fàbrica surotapera. Amb la denominació: Secció Social Agrària d'Agullana, els seus estatuts sortiren cap a Girona el 22 de febrer de 1937.⁴⁰

Amb les noves relacions de producció, ASAO havia passat a ser controlada per la UGT, que conservava uns 130 dels seus afiliats, uns 100 al Sindicat de Treballadors de la Terra i la resta al d'Oficis Varis. Els altres se n'anaren a la CNT, que comptava amb uns 40 afiliats a la primavera de 1937.⁴¹ Alhora, des del sindicat agrícola oficial, els petits propietaris encapçalats per Josep Caritg i recolçats per ERC, protestaven per haver estat desposseïts de terres i boscos, i pel control municipal de la producció i dels preus.

Així, mentre que ERC es manifestava partidària d'entregar la collita d'oli a Proveïments, el consell municipal s'hi negava perquè considerava que aquest organisme era un cau d'especuladors al servei dels comerciants,⁴² i l'oli acabà a la cooperativa de consum que el consell tenia enllestida a la població des de 1936. També foren motiu de problemes els preus de la carn, ja que mentre el sindicat agrícola intentava apujar-los, servint-se d'un regidor d'ERC, per no estar equiparats a les disposicions oficials de la FESAC, el consell, amb l'argument que els preus de la FESAC eren prohibitius per a la classe treballadora, es negava en rodó a modificar-los.⁴³

Aquestes posicions enfrontades es manifestaren també respecte a la fàbrica de suro, on tots els intents d'ERC per intervenir en la mateixa foren denegats de manera sistemàtica, amb la al·legació de què, malgrat estar sota control municipal, la seva marxa i el seu desenvolupament era competència exclusiva del propi obrers, i els d'ERC no n'eren.⁴⁴

Els boscos, com gairebé pertot arreu, eren considerats béns comunals pels veïns. Davant d'alguna denúncia per mal ús, Purcallas va demanar el 25 de juny de 1937

39. AMA, *Llibre d'Actes de l'Ajuntament, 1937*, 4 febrer 1937, sig. top, 45v.

40. AHG, FCDG, lligall «Agullana», sig. top. 4.181.

41. AHN-SGC, FSPSB, lligall I.326.

42. AMA, *Llibre d'Actes de l'Ajuntament, 1937-1938*, 9 desembre 1937, sig. top. 46v.

43. AMA, *Llibre d'Actes de l'Ajuntament, 1937-1938*, 27 gener 1938, sig. top. 46v.

44. AMA, *Llibre d'Actes de l'Ajuntament, 1937*, 12 agost 1937, sig. top. 45v.

algunes dades «de la col·lectivitat»⁴⁵ al consell municipal, l'alcalde Suñer va respondre amb una invitació, tant al comissari com al denunciant, perquè anessin a inspeccionar personalment la pela del suro.⁴⁶

Els problemes amb els petits propietaris no integrats en la secció de treball col·lectiu continuaren, i el secretari del PSUC a Agullana no s'estava de qualificar-los d' «especuladors i acaparadors», i de titllar-los de contrarevolucionaris per no pagar al municipi l'arrendament de les terres que conreaven, «que són patrimoni del poble».⁴⁷ Quan finalment, el gener de 1938, es va constituir al poble la UR⁴⁸ encara tenien problemes.

Els que no en tingueren gaires foren els integrants de la Secció Social Agrària, amb un jornal diari de 12 pessetes el setembre de 1937, un dels més elevats que coneixem a l'Empordà. Deu mesos més tard, en plena crisi de subsistències i amb homes armats guardant finques i horts, era ja de 3 pessetes l'hora per als homes i de 15 pessetes diàries per a les dones «quant aquestes es dediquin a feines extraordinàries, com per exemple ajustar suro».⁴⁹

Ignorem les raons per les quals l'alcalde cenetista i J. Pagès —un home del POUM al comitè que havia ingressat a la UGT—, foren detinguts el setembre de 1938. Malgrat que l'informe parla de greus irregularitats, aquestes es limitaven a la carència de llibres oficials, la manca d'un pressupost i l'absència d'algunes formalitats legals. Res greu pels temps que corrien, sobretot perquè el comissari municipal que va fer-se càrrec del poble, el 8 d'octubre de 1938, va trobar un superàvit de 192.538,79 pessetes.

Era el resultat econòmic d'una gestió que li permetia fer front a les 11.088,95 pessetes que importava l'última setmanada gestionada pel consell municipal i que afectava a treballadors, refugiats, paletes, fusters, carboners, un carreter, surotapers —«triadors i carrader»—, «cullidores de raims», l'encarregat i la cooperativa.⁵⁰

El projecte de municipalització d'Empori

Sant Pere Pescador, un municipi localitzat a la vora del mar, al bell mig del golf de Roses, tenia 1.122 habitants el 1936, i també un sindicat agrícola nascut *bajo los auspicios de la CNT* el 2 de juny de 1931.⁵¹

45. AMA, Correspondència, 1937, sig. top. 84.

46. AHG, FCDG, lligall «Agullana», sig. top. 4.181.

47. AMA, Correspondència, 1937, sig. top. 84.

48. AMA, *Llibre d'Actes de l'Ajuntament, 1937-1938*, 20 gener 1938, sig. top. 46v.

49. AMA, *Llibre d'Actes de l'Ajuntament, 1938-1939*, 14 juliol 1938, sig. top. 47v.

50. AMA, Proveïments, sig. top. 681.

51. AHG, FCDG, lligall «Sant Pere Pescador», sig. top. 4.199.

Amb l'esclat de la revolució, el 26 de juliol va tenir lloc una assemblea general que acordà la incautació de les terres dels fugitius i dels que consideraren que conreaven en excés, i s'aixecaren les actes corresponents. Aquestes, a més de recollir les incautacions, plasmen també la quantitat de superfície de conreu que deixaven als incautats o als masovers que les portaven: entre 30 i 40 vessanes. De les vint-i-dues actes aixecades, en dotze s'incautava a propietaris i en la resta a arrendataris.⁵²

Durant els primers mesos de la revolució, el nombre d'afiliats al sindicat arribà als 253 que, abans del 26 de setembre de 1936,⁵³ enllestiren la seva col·lectivitat agrària amb una part de la terra incautada –l'altra part es cedí als individualistes– i algunes indústries de transformació agrària.⁵⁴ Tot i que la col·lectivització no s'implantà per la força, sabem que es van realitzar les corresponents permutes per agrupar les terres col·lectivitzades; sense gaire problemes pel que sembla, ja que, amb motiu de les discussions sobre la manera d'organitzar la col·lectivitat de Castelló d'Empúries, la de Sant Pere Pescador és citada com a exemple de bona avinença.⁵⁵

El consell municipal, format el 13 d'octubre de 1936 amb 5 representants de la CNT, 3 d'ERC, 2 de la UGT i 1 del POUM, acordà en la seva primera sessió dotar-se d'una Carta Municipal i elaborar el corresponent projecte. Mes i mig més tard, aquest projecte fou aprovat per unanimitat i enviat al Departament de Seguretat Interior (Governació), per acabar recalant en la Direcció d'Administració Local sota el títol de: Projecte de Carta municipal de l'Ajuntament d'Empori.⁵⁶

El projecte reflecteix l'ideari dels homes que intentaren posar-ho en pràctica: la «utòpica» comuna aldeana. El conegut lema: «de cadascú segons les seves possibilitats, a cadascú segons les seves necessitats», podria resumir-ne l'essència. Ningú no seria obligat a pertànyer a la comunitat, però qui volgués formar-ne part hauria de contribuir al seu sosteniment.

Els redactors estaven convençuts, com reflecteix l'exposició de principis, que la guerra contra el feixisme era una guerra de classes, de «sanejament social». Guerra i revolució eren la mateixa cosa, perquè si al front es combatia, a la reraguarda es construïa la nova societat, amb la comuna aldeana –natural, espontània, lliure– com a referent i eix vertebrador.

Les disposicions generals del projecte deixen exposat amb claretat que la comuna es basaria en la solidaritat i seria, a més d'oberta, global, amb la conseqüència

52. Arxiu Municipal de Sant Pere Pescador, Comitè Antifeixista, s/sig. top

53. Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries (AMCE), *Llibre d'Actes del Sindicat Obrer Agrícola i demés oficis, 1933-1936*.

54. AHG, FCDG, lligall «Sant Pere Pescador», sig. top. 4.199.

55. AMCE, *Llibre d'Actes del Sindicat Obrer Agrícola i demés oficis, 1933-1936*.

56. AHG, FCDG, lligall «Sant Pere Pescador», sig. top. 4.199. El nou nom de la població, en el context anticlerical de la revolució, fou conseqüència d'un referendun local.

ineludible, per la globalitat mateixa, de l'igualitarisme econòmic. L'excepció de respectar els petits propietaris no col·lectivistes, imposada per la relació de forces, és clarament contemplada com una mesura provisional.

El mateix apartat reflecteix l'organització del treball per rams de producció, però mantenint la figura del cap de casa, la qual cosa, sens dubte, relegaria la dona en la divisió del treball, tot i que més endavant hi ha un article que recull la no discriminació per raó de sexe.

Malgrat el manteniment de la unitat familiar, la comuna assegurava l'aliment, l'assistència i l'educació de tots els seus membres, protegint-los en la malaltia, els accidents i la vellesa. També eren controlades les condicions laborals dels més joves i de les dones, especialment les d'aquestes últimes durant el període de maternitat.

El règim comunal es basava completament en els postulats de la CNT: elecció de delegats en assemblees generals per rams de producció, que conformaven un òrgan representatiu encarregat de la gestió: la comissió general. Aquesta comissió, per la seva banda, funcionava també de manera assembleària, elegia comissions per presentar ponències que, una vegada formalitzades, passaven al debat públic per a la seva redacció definitiva, que requeria l'aprovació majoritària de l'assemblea.

Els delegats, a més de no ser retribuïts, eren temporals i revocables en qualsevol moment, tant a la comissió com al seu òrgan executiu: el consell municipal, encarregat de fer complir els acords presos per l'assemblea, i regit per normes específiques d'autoritat compartida per evitar el personalisme.

Al títol segon s'afirma que els treballadors comunals són lliures de triar el ram productiu que desitgen, tot i que l'acompliment de funcions específiques requeria els coneixements tècnics necessaris.

Pel que respecta al règim jurídic, les qüestions relatives al municipi, incloses les encomanades a la conselleria de defensa, eren dirimides pel seu màxim òrgan representatiu, en funcions de jurat popular. No obstant això, encara cabia el recurs a instàncies exteriors.

Les finances de la comuna no podien presentar cap problema en no haver de gestionar cap interès econòmic. Eren una simple rendició de comptes per part del consell municipal, que es limitava a custodiar les aportacions que poguessin arribar dels diferents rams productius, i a fer entrega de fons conforme al presupost aprovat amb antelació per la comissió general.

Veiem, doncs, que tot i no poder passar de ser un procés d'intencions en el context de la revolució, es tractava d'un projecte per aglutinar homes lliures i iguals, sense propietat privada ni interessos particulars que, amb la finalitat de satisfer les seves necessitats, controlessin el seu propi procés de producció.

No pensava de la mateixa manera el comissari delegat de la Generalitat a Girona, a qui el director de l'administració local de la Generalitat havia demanat un informe sobre el projecte. Per al comissari aquest projecte no era res més que un

cúmulo de despropòsits, perquè prejutjava l'ordenament legal, sancionava a tots els pagesos i impedia l'oportuna legislació. A més, qualificava de pueril la classificació dels ciutadans en: treballadors caps, treballadors, subsidiaris i preparants; i arrodonia l'informe amb l'afirmació que, tret de l'article que feia referència al secretari, tot l'articulat del projecte era inacceptable.⁵⁷

Com a Pau, Orriols i tants d'altres municipis empordanesos, els representants de la CNT sortiren del consistori de Sant Pere Pescador amb motiu dels «fets de maig». Tot i que en més d'una ocasió hagueren de defensar els interessos de la col·lectivitat agrària, els seus problemes es limitaren a saldar petites discrepàncies dineràries sobre la seva gestió municipal, l'abandonament de la col·lectivitat per part de quatre persones i la «compra» d'un tractor incautat.

A tall de cloenda

Pere Baró, el jutge de pau d'Albons, de qui parlavem al principi, havia vist realitzat part del seu somni a l'Empordà, però a l'estiu de 1937 estava a punt d'esmicolar-se. Ell mateix, com a jutge popular, havia estat testimoni directe de la incautació de la majoria de les finques dels propietaris d'Albons,⁵⁸ però també de la preferència dels seus veïns pel repartiment de la terra en comptes de la col·lectivització.⁵⁹ Potser per això devia pensar que no tota la culpa era dels propietaris.

No hi ha dubte que després de l'esclat de la revolució pràcticament a la totalitat dels municipis de l'Empordà s'incautaren les terres dels propietaris més importants, però només en aquells on els llibertaris tingueren la iniciativa, a les incautacions s'afegiren els intents d'organitzar els camperols en col·lectivitats agràries. Pel cap baix, unes 43 quallaren a l'Empordà (vegeu mapa i relació adjunta); i una bona part, tot i que a contracorrent, es mantingueren fins al 1939.

Tot i que les seves formes bàsiques d'organització foren les esmentades, n'hi hagué d'altres a mig camí entre l'individualisme i el col·lectivisme. Així, al poble de Verges, el sindicat agrícola va assumir una funció de coordinació del recolzament mutu davant de les dificultats; i al nucli de Pedret foren els mateixos pagesos els que s'organitzaren pel seu compte, sense necessitat de cap sindicat o organització social per fer-ho.

L'oposició a la col·lectivització agrària, temerosa i esporàdica durant el 1936, va anar agafant relleu a mesura que l'Estat, amb la col·laboració dels «dirigents» lliber-

57. AHG, FCDG, lligall «Sant Pere Pescador», sig. top. 4.199

58. Archivo Histórico Nacional, Fons de la «Causa General de Barcelona, Gerona y Baleares», lligall 1434/1, exp. 1.

59. Arxiu Municipal d'Albons, *Llibre d'Actes de l'Ajuntament, 1935-1936*, sig. top. 1.

taris, recomponia les seves estructures i aconseguia consolidar el principi de: «primer, guanyar la guerra».

Mancat dels elements més joves, més interessats i més dinàmics a causa de les contínues lleves, el moviment col·lectivista agrari es mantingué, més malament que bé, fins al maig de 1937, data d'inflexió definitiva a l'Empordà, que va suposar l'inici de l'essllanguiment, sense altra alternativa per a la subsistència que l'acatament de la legalitat i la supeditació al sistema.

Col·lectivitats agràries

- Albons
- Armentera, L'
- Bàscara -Orriols-
- Begur
- Belcaire d'Empordà
- Boadella d'Empordà
- Cabanelles
- Cadaqués
- Calonge de les Gavarres
- Cantallops
- Castell d'Aro
- Castelló d'Empúries
- Darnius
- Escala, L'
- Far d'Empordà, El
- Figueres
- Fontanilles
- Garrigàs
- Garrigàs -Ermedàs-
- Gualta
- Llançà
- Palafrugell -Ermedàs-
- Palau-sator
- Pals
- Pau
- Peratallada
- Port de la Selva, El
- Rabós d'Empordà
- Roses
- Sant Pere Pescador
- Selva de Mar, La
- Torroella de Montgrí
- Torroela de Montgrí -Mas Gelabert-
- Ullà
- Viladamat
- Vilajuïga
- Vilanova de la Muga

Seccions de treball col·lectiu

- Agullana
- Cistella
- Espolla
- Verges
- Vilamacolum
- Vilamaniscle

La col·lectivització agrària a l'Empordà -Divisió territorial: DOGC, n. 360, 25 desembre 1936, p. 1167-.